

Bedankt voor het downloaden van dit artikel. De artikelen uit de (online)tijdschriften van Uitgeverij Boom zijn auteursrechtelijk beschermd. U kunt er natuurlijk uit citeren (voorzien van een bronvermelding) maar voor reproductie in welke vorm dan ook moet toestemming aan de uitgever worden gevraagd.

Boom

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikelen 16h t/m 16m Auteurswet 1912 jo. Besluit van 27 november 2002, Stb 575, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoeding te voldoen aan de Stichting Reprorecht te Hoofddorp (postbus 3060, 2130 KB, www.reprorecht.nl) of contact op te nemen met de uitgever voor het treffen van een rechtstreekse regeling in de zin van art. 16l, vijfde lid, Auteurswet 1912.

Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten, postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.cedar.nl/pro).

No part of this book may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher.

info@boomamsterdam.nl
www.boomuitgeversamsterdam.nl



Weerspannig achter de bank

Wat wil de psychoanalyticus niet weten?

Henk de Meij

Vier antwoorden op de vraag wat de analyticus niet wil weten, hebben alle betrekking op de neiging van de analyticus zich vast te houden aan duidelijke opvattingen over wat goed is voor de analysant. De tegenzin van de analyticus om zijn zekerheden op te geven wordt geïllustreerd aan verschillende aspecten van de analytische relatie.

Inleiding

Wat wil de psychoanalyse niet weten? Vertaald naar de dagelijkse praktijk wordt die vraag: wat wil de analyticus niet weten? Die vraag impliceert dát de analyticus iets niet wil weten. En als die veronderstelling juist is dan moet er iets niet in orde zijn. Er mag van ons verwacht worden dat we gevoelig zijn juist voor die dingen die gemakkelijk veronachtzaamd worden. De nieuwsgierigheid wordt ons al in de opleiding aanbevolen als een instelling die onmisbaar is in het werk. In die zin is de psychoanalyse vergelijkbaar met gebieden als de politiek en de literatuur. Het is voor een bestuurder onvergeeflijk als blijkt dat hij niet op de hoogte was van zaken die plotseling belangrijk blijken te zijn. En een schrijver is iemand die bang is voor niemand, aldus Willem Frederik Hermans. Weliswaar wordt van een analyticus niet verwacht dat hij nergens bang voor is, maar hij moet zijn angsten wel leren herkennen en verdragen. Als je van deze analyticus kunt zeggen dat hij iets niet wil weten, dan treft hem dat als een verwijt, zeker in een tijd waarin het hem moeite kost om zijn bedrijf gaande te houden.

Het is natuurlijk lastig om er zelf achter te komen wat je zelf niet wilt weten. Het doet denken aan de opgave om jezelf aan je haren uit het moeras te trekken. Ernst Freud, een kleinzoon van Sigmund, logeerde geregeld bij zijn grootouders in Wenen, vooral nadat zijn moeder Sophie was overleden. Tante Anna trok veel met hem op en in zijn herinneringen vermeldt hij

H.G.J. de Meij is psycholoog-psychoanalyticus, lid van de Nederlandse Vereniging voor Psychoanalyse, werkzaam in eigen praktijk en in Mentrum, instelling voor GGZ te Amsterdam.

Correspondentieadres: Vogelkerslaan 4,
1185 BG Amstelveen. E-mail: hgjdemeij@paccardbell.nl

dat zij hem vaak met veel nadruk dat voorbeeld van Freiherr von Münchhausen voorhield (W.E. Freud 1987). Ook wij kunnen ons door dit verhaal laten inspireren.

Ik zal vier antwoorden geven op de centrale vraag, elk als afsluiting van een paragraaf. Het zal achtereenvolgens gaan over de aard van het weten van de analyticus, over intersubjectiviteit, over morele neutraliteit en ten slotte over onveiligheid.

Het weten van de analyticus

Om te beginnen wil ik mij de vraag stellen wat je mag verwachten van het weten van de analyticus. Wat voor soort weten is dat? Hoe komt hij datgene te weten waarmee hij werkt?

Wij zijn er al sinds lang op ingesteld dat van het weten van de analyticus een zeker gezag uitgaat. Wij hebben de ambitie om daarmee onbekende gebieden te betreden, bij elke analyse opnieuw, om daarmee iets tot stand te brengen. Het weten van de psychoanalyse zou je een gecompliceerd lichaam kunnen noemen, dat ons zekerheid en veiligheid moet verschaffen bij het uitvoeren van ons werk. Het moet ons optreden kunnen legitimeren, en daarom dient het voldoende autoriteit te hebben. Het weten van de analyticus kun je dan ook tot op zekere hoogte een autoritair weten noemen. We delen het met anderen, het staat los van ons onmiddellijke gevoel en we ontlenen er controle over de situatie aan. Zonder dit autoritaire weten kunnen we in de analytische situatie hoegenaamd niets beginnen. Maar met dit autoritaire weten op zichzelf kunnen we in een analyse evenmin iets zinnigs uitrusten.

Er is een ander weten, waarmee de analyse staat of valt. Het is niet collectief, maar individueel, het is niet gericht op veiligheid, maar komt daar uit voort, het ontregelt niet minder dan het consolideert en het is ondenkbaar zonder onze affectieve betrokkenheid. We zouden dat het onmiddellijke weten kunnen noemen, in de zin van een weten dat zonder gebruikmaking van speciale middelen tot stand komt. Het ontstaat alleen wanneer wij ervoor openstaan om iets te weten te komen. Het is per definitie nieuw. Het is een weten over de analysant, over onszelf of over de betrekking tussen beiden.

Voor er verder op in te gaan geef ik eerst een voorbeeld. De heer E. is een veertiger, we hebben ruim drie jaar analyse achter de rug, het is het laatste uur van de week, vrijdag half twaalf. In het eerste deel van het uur vertelt hij die ochtend bezig te zijn geweest met een artistiek product. Het ging goed, hij heeft ingespannen gewerkt. Op sommige momenten heeft hij hooggespannen verwachtingen van het eindresultaat, maar die laat hij het liefst ook weer snel los. In het analyse-uur van de vorige dag heeft hij verteld over de wijze waarop zijn moeder destijds reageerde op wat hij maakte. Dat thema pakt hij ook nu weer op. Als hij is uitgesproken volgt er een stilte van zeker tien minuten. Dan vertelt hij wat hij die middag gaat doen. Hij gaat

les geven aan verschillende groepen leerlingen. Ook daar heeft hij zin in. Het valt me op hoe uiterst summier hij aangeeft wat hij met hen gaat doen. Dan is het opnieuw stil. Ook al lijken zijn mededelingen helder, ik vraag mij toch steeds af hoe hij zich voelt en wat hem bezighoudt. Ik zoek naar een mogelijkheid om hem hierin te benaderen. Het enige wat ik vind is: 'Het valt me op dat u zo kort bent over wat u vanmiddag gaat doen. Het lijkt of u zich wilt beperken tot samenvattingen van een of twee regels.' Meteen legt hij mij uit: 'Als ik uitvoeriger ben, dan denkt u: "Daar gaat het niet om", u vindt het belangrijker om bezig te zijn met wat er achter mijn verhaal schuilgaat. Tenminste, dat schrijf ik u toe. Bij mijn moeder ging dat ook zo. Als zij op de bank sokken zat te stoppen en ik kwam met een heel verhaal, dan zei ze ook: "Moet je geen huiswerk maken?"'

Aan dit voorbeeld laten zich verschillende aspecten van het onmiddellijke weten illustreren. Je komt enkel iets te weten vanuit een affectieve betrokkenheid. Alleen daardoor kan tot je doordringen dat iets je nog niet duidelijk is. Hoe daar verder in te komen is doorgaans een zaak van zoeken en tasten. De keuzes die je daarbij maakt, hebben als regel iets willekeurigs. Je kunt tevoren niet precies bepalen waar je de volgende stap zet, daarvoor is het terrein te onoverzichtelijk. Toeval speelt dus altijd een rol. Wanneer je samen iets te weten komt, zoals in het voorbeeld, dan geeft dat altijd de sensatie weer verder te kunnen, het vastzitten is opgeheven. Het onmiddellijke weten werkt activerend.

Doordat het ontdekken in de analyse enkel in een affectieve relatie kan optreden, wordt het een proces, dat steeds opnieuw door de onvoorspelbare reacties van beide personen wordt bepaald. Te weten komen wordt daardoor de beloning van zich bekennen tot. Het proces kan zodoende moeilijk worden opgevat als een ontdekken van een klaarliggende verborgen realiteit. Het blijft een creatief element houden, er worden voortdurend keuzes gemaakt, door beide betrokkenen. En daardoor wordt het te weten komen iets wat evengoed anders had kunnen uitpakken.

Terug nu naar wat ik zojuist het autoritaire weten noemde, de analytische inzichten die we delen met onze collega's. Waar is dat gebleven in al die willekeur? In de beginfase van ons werk als analyticus willen we dat canonicke analytische weten steeds onder handbereik hebben, om enig zicht te kunnen blijven houden op wat er gebeurt. Later vallen we erop terug in momenten van verwarring en onzekerheid. Zo overkwam het mij dat een nogal teruggetrokken en gecontroleerde vrouw in het laatste uur voor de eerste zomervakantie in haar analyse, bij het weggaan, met de deur al in de hand, mij overviel met de vraag waar ik naartoe ging in de vakantie. Ik had geen andere reactie dan haar voor te stellen om het daar na de vakantie over te hebben. Zij liet het niet op zich zitten en had voor hervatting van de analyse na de vakantie haar conclusies al getrokken uit een sticker op mijn auto.

Maar laten we over het autoritaire weten niet te ironisch doen. Het collectieve analytische weten heeft voor ons blijvend de betekenis van de kennis

en het vermogen van de geïnternaliseerde en geïdealiseerde analytische vader- en moederfiguren. Wanneer zij een intimiderend gezag over ons uitoefenen zijn wij als analytici niet goed af. Maar zonder collectief Ik-ideaal kunnen wij nooit met een gevoel van zekerheid en zelfvertrouwen ons werk doen en zo'n Ik-ideaal verover je niet op eigen kracht.

Wat wil de psychoanalyticus niet weten? Het hangt er maar van af op welke toon deze vraag wordt gesteld. Komt hij tot ons vanuit een autoritaire mentaliteit? Die kennen we binnen onze eigen kring maar al te goed. De hiërarchische structuur van de verenigingen, de discussies waarin door coryfeeën op stellige toon wordt gesproken, het ontbreken van een weerwoord van de kant van hen die een minder vanzelfsprekend gezag hebben, geïntimideerde jongere generaties, het is de sfeer waarin mijn generatie analytici is opgegroeid en hij is niet echt verdwenen. We zijn als analytici in deze tijd zeker in het defensief geraakt. Maar het is onmogelijk om daaruit te raken wanneer wij bereid zijn ons te bukken onder intimiderende zelfkritiek. Als de angst regeert, dan zijn we vergeten waar onze kracht ligt. Die ligt in de moed om in de analytische relatie de eigen waarnemingen en gedachten tot ons door te laten dringen. Wanneer ons dat in een psychoanalyse lukt, dan is het gemakkelijker om dat ook te doen in relaties die wij met anderen buiten de analyse onderhouden. Al is dat hele complexe lichaam van het analytische weten als bagage nog zo onmisbaar, we moeten het hebben van wat we onmiddellijk over onszelf en over de ander te weten durven komen.

Ik denk dat de sfeer van intimidatie binnen de psychoanalyse een verre echo is van de kolossale autoriteit van Freud. Het dankbare ontzag waarmee hij wordt aangehaald en besproken in de vakliteratuur, nog altijd meer dan wie ook, kan ons de kop kosten, wanneer wij dat als verplicht element van onze subcultuur ongelimiteerd zouden handhaven.

Artikel 2A van de statuten van de Nederlandse Vereniging voor Psychoanalyse luidt: 'De Vereniging stelt zich ten doel de beoefening der door Sigmund Freud ingevoerde psychoanalyse en de ontwikkeling der daarop berustende wetenschap te bevorderen.' Dat is een restrictieve formulering. Onze wetenschap mag zich wel ontwikkelen, als een en ander maar blijft berusten op datgene wat Freud heeft ingevoerd. Als een wetenschap zich niet mag verwijderen van de ontdekkingen van de grondlegger dan organiser je het einde van die wetenschap al in het begin.

Het wordt tijd voor een eerste antwoord op onze themavraag. De psychoanalyticus wil niet weten dat hij in de eerste plaats zijn eigen gedachten en zijn eigen gevoelige waarnemingen aan zijn analysant en aan zichzelf tot zich door moet laten dringen, wil hij als analyticus iets te weten kunnen komen.

Vaak passen die gedachten en waarnemingen in het geheel niet in datgene waarmee wij bezig dachten te zijn. Vaak is het onduidelijk waar ze op slaan, wat hebben ze met de analysant te maken, wat hebben ze met onszelf te maken? Vaak zijn ze verontrustend en verstoren ze de relatieve veiligheid

van het samenzijn in de analyse. Dat brengt ons in de verleiding om er maar aan voorbij te gaan.

Intersubjectiviteit

Ik besprak de toon waarop de themavraag wordt gesteld. Die kan ook acceptierend en stimulerend zijn. Dat wij iets niet willen weten is ook op te vatten als een alledaags fenomeen bij het analyseren. Wanneer wij ons dat niet-willen-weten permitteren, kunnen wij het gebruiken om ons werk beter te doen.

Tweepersonenpsychologie, intersubjectiviteit en *self-disclosure*, het zijn onderling verwante ontwikkelingen in theorie en techniek, die het afgelopen decennium aanzienlijke invloed hebben gekregen. Daarmee heeft de dynamiek, niet alleen van wat er tussen beide personen plaatsvindt, maar ook van datgene wat zich afspeelt in de persoon van de analyticus, centrale aandacht gekregen.

De eigen weerstanden opsporen en overwinnen, hoe doe je dat? De analysant mag daar ons voor gebruiken. En wij, moeten wij ons weer aan de eigen haren uit het moeras zien te trekken? Nee, wij mogen de analysant daarvoor gebruiken.

Een illustratie hiervan uit de analyse van de heer E., die in het vrijdaguur zo kort was over zijn bezigheden in de komende middag. De maandag erna vertelt hij in het weekend futloos en verdrietig te zijn geweest. Hij heeft video's gekeken, en gedronken. Wanneer wij op het verdriet ingaan voegt hij eraan toe dat er gif zit, zoals hij dat noemt, enorme razernij.

De volgende dag vertelt hij opgewonden wat hij heeft gedaan die ochtend. Hij werkt aan een lezing voor een congres en hij vertelt wat hij bij de voorbereiding daarvan heeft ontdekt. Hij is er zeker van een unieke bijdrage te kunnen leveren. Onverwacht zegt hij, half provocerend, half serieus: 'Bent u niet trots op mij?' Na een korte aarzeling antwoord ik bevestigend en in het verdere verloop van het uur houdt hij mij voor dat het nu mede dankzij onze gesprekken zo goed met hem gaat in zijn professionele leven.

Het woensdaguur opent hij met de mededeling dat hij geen cadeautjes voor mij heeft meegenomen, waarop ik zeg: 'Alsof u mijn aandacht en waardering niet zonder cadeautjes zou kunnen krijgen.' Hij zegt kortaangebonden dat we het daarover al zo vaak hebben gehad, zeker in het eerste jaar. Dat zijn moeder zo'n slavendrijver was, is nu genoegzaam bekend. Ik breng daar tegenin dat we het daar wel vaak over hebben gehad, maar steeds in de vorm van even aanstippen, ik heb geen duidelijk idee over hoe dat in zijn werk ging. De rest van het uur gaat over zijn moeder. Hoe hard hij zich inspande voor zijn huiswerk, hoe hij sommige problemen nooit goed leerde oplossen, nerveus sloeg hij er maar een slag naar, bang voor haar boze kop achter zich. Hoe hij in het grote gezin werd gepest met de fouten die hij maakte. Hoe hij gewend raakte om zijn prestaties te laag in te schatten, later nog ten onrechte dacht voor examens gezakt te zijn. Maar

ook hoe hij na school hard naar huis fietste. Zijn school ging eerder uit dan die van de anderen, waardoor hij haar even voor zichzelf alleen had. Ze luisterde geconcentreerd naar wat hij te vertellen had, onthield het ook en kwam er dan later op terug. Wat hij aan mij hierover kan vertellen wordt geen verhaal, het blijven losse beelden voor hem. Het hele verdere uur vraag ik op concreet niveau daarop door, waar hij dan wel op ingaat. Bondige samenvattingen gaan hem gemakkelijker af. 'Ze jatte me de hemel in,' zegt hij, als hij wil uitleggen hoe zij zich meester kon maken van zijn successen en hem de hemel inprees.

De donderdag zegt hij: 'Ik voelde me gister verdrietig. Dat kwam door wat u deed. U vroeg naar wat er precies gebeurd was. Ik heb erop zitten wachten. Ik weet niks meer van vroeger. Ik wil er achterheen, ik voel me een jachthond.' Hij vertelt in dat uur hoe zijn moeder zich tot het uiterste inspande om succes te oogsten, zowel met eigen prestaties als met die van haar kinderen en nu zijn het wel verhalen, af en toe zelfs beklemmend.

Op het eind van het uur vertelt hij die nacht van mij te hebben gedroomd: 'U was op de televisie, u had een eigen programma voor kinderen. U zat met kinderen te praten aan een tafel.' Het blijkt dan hoe bang hij is dat ik met mijn aandacht voor hem als kind goede sier wil maken.

Het laatste uur van de week vertelt hij opnieuw opgewonden over zijn ontdekkingen bij de voorbereidingen voor zijn congresbijdrage, die krijgen een heel andere wending dan hij dinsdag nog vermoedde.

Aan deze analyseweek is goed te illustreren hoe analyticus en analysant elkaar gebruiken om over hun weerstanden heen te komen. Het begint met de status quo. Het is aan beiden bekend hoe belangrijk presteren is voor de analysant, hoeveel moeite hij daarmee heeft en hoezeer dat verband houdt met de druk die zijn moeder hem destijds oplegde. Wij houden ons aan een soort stilzwijgende afspraak dat we hier voldoende van weten. Pas achteraf is dat vast te stellen, maar zo gaat dat met stilzwijgende afspraken. In de loop van de week ontstaat er een soort gisting. Hij vraagt naar mijn trots en zegt door zijn cadeautjes heen te zijn. Ik ga doorvragen, wat hij bij dit onderwerp niet van mij gewend is en waartegen hij bezwaar maakt. De stilzwijgende afspraak is uitgewerkt. Voor elk van ons beiden komen de vragen weer open te liggen: wat doet hij nu en wat doe ik nu? Geleidelijk wordt het dan duidelijk. Hij hield het kort als het over zijn prestaties ging vanuit de overdrachtsambivalentie: je hebt toch maar weinig tijd voor mij en houd je er maar buiten want je pakt het toch maar van me af. Ik had mij laten intimideren door zijn korte en quasi-montere afhandeling, waarin ik een geladenheid voelde die ik niet goed begreep. Ik reageerde daarop met afwachten uit angst om in een onoverzichtelijk conflict te komen waarin ik mij niet zou kunnen oriënteren. Met het duidelijk worden van die motieven van hem en van mij verliezen ze hun werking en begeven wij ons in het opwindende en deprimerende gebied van de rol van zijn moeder in zijn presteren. Wat ik zo opmerkelijk vind is het min of meer tegelijk opkomen van vragen

bij hem en bij mij over zowel hem als mij. Het is te vergelijken met een bepaald soort opgaven in onze schoolse wiskunde van weleer: twee vergelijkingen met twee onbekenden. Als je zo'n som oploste, kwam je achter de waarde van x en van y . Typische tweepersonenpsychologie. Eén vergelijking met één onbekende is ook oplosbaar, maar dat zijn opgaven voor analytici die over zichzelf geen vragen en onduidelijkheden hebben. Dit is de vorm waarin het psychoanalytische werk traditioneel werd gepresenteerd. Natuurlijk maakten analytici ook toen gebruik van het ophelderen van hun eigen onzekerheden, alleen verscheen dat toen minder in de behandelingsverslagen, waardoor ten onrechte de suggestie werd gewekt dat de analyticus door de duidelijkheid in zichzelf de onduidelijkheid van de analysant kon oplossen.

Een tweede antwoord op onze themavraag: *de analyticus wil niet weten wat hij samen met de analysant, zij het ieder om eigen redenen, veronachtzaamt*. Het werk in de analyse bestaat nu uit het gezamenlijk opsporen en trotseren van deze beperkingen. Anders gezegd: analyticus en analysant kunnen zich ook aan elkaars haar uit het moeras trekken.

Morele neutraliteit

De interesse in de tweepersonenpsychologie brengt een speciale manier van beschrijven met zich mee. Het gaat steeds over wederzijdse betrokkenheid. Stukken theorie uit heel verschillende stromingen binnen de psychoanalyse leveren hun bijdrage. De populariteit van het begrip projectieve identificatie maakt ons gevoelig voor de soms onnavolgbare macht over elkaars gevoel. In theoretische uiteenzettingen duikt het begrip van de intermediaire ruimte van Winnicott steeds op (Winnicott 1971). Het is een derde ruimte, die verschilt van de innerlijke psychische realiteit en de externe realiteit die wij met elkaar delen. Het is een potentiële ruimte, het product van ervaringen in een veilige relatie. Intersubjectiviteit is een theorie die claimt dat psychoanalytische fenomenen zich voordoen in een specifiek psychologisch veld, dat wordt bepaald door de intersectie van twee subjectiviteiten, die van de analysant en van de analyticus, aldus Atwood en Stolorow (1984). Wat moeten we denken van al dat samengaan?

Ik denk dat het goed is om uit te gaan van wat er elk uur opnieuw gebeurt. We halen de analysant op, hij gaat liggen en vervolgens zwijgt hij of gaat hij iets zeggen. Onze aandacht is dan bij de analysant, en niet alleen dan, maar in het verloop van het uur steeds opnieuw. Vaak vragen we ons iets af over hem: wat doet hij nu?, hoe is het met hem gesteld?, wat gebeurt er met hem?, wie is hij?, hoe voelt hij zich?, wat vertelt hij nu?, hoe vertelt hij dat?, et cetera. Vaak merken we al iets op voordat we ons iets hebben afgevraagd. Wanneer wij daarmee bezig zijn laten we onze gedachten de vrije loop, vaak genoeg komen we dan uit bij onszelf of bij een derde. En vaak genoeg blijkt dat zijn nut te hebben met betrekking tot onze pogingen om hem te begrijpen. Maar hoezeer wij de wederzijdse betrokkenheid ook centraal

stellen in onze opvattingen over psychoanalyse, de analysant moet het toch hebben van onze mogelijkheden om hem onze aandacht te geven en over hem na te denken. Wij moeten in staat zijn om hem te ervaren als persoon die los van ons een eigen bestaan heeft, met belangen die niet tot de onze zijn te herleiden, ook al lijkt hij daar zelf totaal geen belangstelling voor te hebben. Dit zijn vanzelfsprekendheden, maar bij alle interesse voor zaken als intersubjectiviteit, wat je een vorm van impliciete aandacht voor de analysant kunt noemen, is het niet overbodig om nog eens te stellen dat de expliciete aandacht voor de analysant het uitgangspunt voor onze hele onderneming blijft.

Wanneer materiaal van de analyticus en materiaal van de analysant zo in elkaar geschoven wordt, dan verandert ook de sfeer van de beschrijvingen. Analytici leggen bij de selectie van wat zij over zichzelf in de analyse publiceren andere normen aan dan bij de selectie van materiaal van de analysant, zij kunnen zichzelf nu eenmaal niet anonimiseren. Dat maakt het beeld van de analyse toch wat braver en zoetsappiger. Green merkt op, in zijn reactie op het openingsreferaat van Jacobs op het IPA-congres in 1993 in Amsterdam, dat hij nog nooit een analyticus een passieve fantasie heeft horen vertellen over anale penetratie gedurende de sessie als effect van de tegenoverdracht (Green 1993).

Geleidelijk heeft de moraal een grotere plaats gekregen in de analyse. Wanneer je de analyse ziet als een onderzoek naar de beleavingswereld van de analysant, dan kun je morele neutraliteit nastreven. Je kunt het aan hem overlaten te bepalen of iets goed is voor hem of niet en je kunt je inmenging beperken tot het signaleren van aperte rotstreken en het waarschuwen voor evidente schade. Maar wanneer je directe persoonlijke betrokkenheid bij de analysant een belangrijk onderdeel wordt van het dagelijks werk, dan kun je de morele aspecten van die betrokkenheid daar niet buiten houden. De belangrijke begrippen van Winnicott als intermediate space, false self, true self en good enough mothering, vormen één geheel en wanneer je als analyticus vanuit die denkwereld opereert, ben je voortdurend moreel betrokken bij het wel en wee van de analysant. Naar mijn idee geeft dat beperkingen. Het false en het true self bijvoorbeeld, vormen een belangrijk en nuttig begrippenpaar, maar Winnicott bespreekt dat in termen van de kwaliteit van moeders omgaan met het kind, terwijl het ook is te onderzoeken als het effect van een splitsing en dus als een operatie vanuit het ego van het kind. In dat perspectief is het false self even true als het true self (Winnicott 1960).

De neutraliteit van de analyticus is in diskrediet geraakt en niet ten onrechte. Dat hij in de analyse zijn subjectieve ervaringen buiten beschouwing zou kunnen laten is een illusie. Dat de analysant zonder de affectieve betrokkenheid van de analyticus niet kan profiteren van de analyse staat buiten kijf. De analysant mag van de analyticus iets goeds verwachten. Jaap Spanjaard, een van de nestoren van de Nederlandse Vereniging voor Psy-

choanalyse, kon dat bondig zeggen: 'Ze worden alleen beter als je van ze houdt' (Spanjaard 1980). Hij zei dat overigens met een bezwaard gezicht, want hij wist dat zijn liefde geen controleerbaar goed was. Wat je in affectieve zin voor 'ze' kunt doen, kan niet in de sfeer van de verplichtingen liggen. Het affect zorgt voor zichzelf en over de aanwezigheid of de afwezigheid ervan kun je van alles afvragen wanneer je wilt begrijpen wat er gebeurt. De verplichting tot serieus en open onderzoek kun je niet naast je neerleggen, maar het affect hoort vervolgens bij het avontuur. De vrijheid die dat aan de analyticus geeft, vindt zijn noodzakelijke tegenhanger in de vrijheid die de analysant toekomt. Vandaar dat het opgeven van de neutraliteit van de analyticus naar mijn idee niet zo ver mag gaan dat de morele neutraliteit eveneens wordt prijsgegeven.

Een derde antwoord op de themavraag: *de psychoanalyticus wil niet weten dat het belang van zijn gevoelsmatige betrokkenheid bij de analysant een steeds weerkerende verleiding betekent tot het verwaarlozen van zijn onderzoekstaak.*

Onveiligheid

De analyse kan beschouwd worden als onderzoek, gezamenlijk onderzoek van twee partners die opereren in een zeer ongelijkwaardige relatie. De afhankelijkheid in deze relatie is aan de kant van de analysant vaak zeer aanzienlijk. We weten dat zijn veiligheid in die situatie van essentieel belang is. Maar veiligheid is hem als zodanig niet te bieden. Wij kunnen alleen een appèl doen op zijn mogelijkheden om zich veilig te voelen door consequent te zijn in onze pogingen om hem te begrijpen. Als dat lukt, ontstaat er een gevoel van veiligheid, maar ook dan is het lot van die veiligheid ongewis. Die kan schipbreuk lijden op beperkingen van de analyticus of angsten van de analysant. Om kort te gaan, de situatie van overmacht waarin de analysant zich bevindt, wordt gemakkelijk op enig moment door de analyticus misbruikt. Ik zal een voorbeeld geven.

Op veertigjarige leeftijd komt mevrouw I. in analyse na meerdere therapieën te hebben ondergaan. Zij is recent gehuwd en wat het werk betreft is ze nog aan het zoeken naar de voor haar geschikte koers, maar inmiddels maakt ze wel promotie. Ook háár klachten zijn globaal: ze zit niet goed in haar vel en haar sociale contacten verlopen moeizaam en onbevredigend. Ze is de oudste uit een gezin met drie kinderen. Haar vader heeft een technisch beroep en twee rechterhanden, is altijd bezig met het maken van dingen, ook voor het gezin. Hij was haar favoriete ouder, zij was gek op hem, zat het liefst op zijn schoot, haar zusje moest het met die van moeder doen. Op haar twaalfde jaar ontdekt zij bij het snuffelen in een kast krantenknipsels, waaruit blijkt dat hij na de oorlog is veroordeeld door de bijzondere rechtspleging. In de oorlog heeft hij dienst genomen bij de Waffen-SS, hij is afkomstig uit een gezin waarvan de vader NSB-lid was. Na de oorlog heeft hij vanwege het weigeren afstand te nemen van zijn opvattingen een hoge straf gekregen, na drie jaar krijgt hij gratie. De ouders reageren in eer-

ste instantie met boosheid op haar onbedoelde ontdekking, later komen er veel discussies, waarin moeder vooral de vrede probeert te bewaren en vader, soms in drift, weigert zijn anti-semitische opvattingen op te geven. Hij houdt vol dat hij in de oorlog niets gedaan heeft waarover hij zich zou moeten schamen. Inmiddels raakt mevrouw I. in een isolement, reageert met verkapte suïcidefantasieën, vindt niemand die zij in vertrouwen kan nemen, wordt thuis erg lastig en weigert op school nog iets uit te voeren. Als ze zestien is, herneemt zij zich, gaat samenwonen met haar vriend en vervolgt gemotiveerd haar schoolopleiding. Tijdens haar studie houdt zij zich uitvoerig bezig met de oorlog, maar wanneer zij wil publiceren over haar ervaringen als 'kind van foute ouders', smeekt haar moeder om dat niet onder haar eigen naam te doen. Zij geeft hieraan gehoor. Bij de start van de analyse is zij al sinds lang gewend om in haar eigen omgeving zorgvuldig te kiezen wie over haar achtergrond mag weten en wanneer zij daarover vertelt.

In de eerste analysejaren gaat veel aandacht naar ingrijpende gebeurtenissen als de geboorte van haar twee kinderen, twee jaar na elkaar, en het overlijden van beide ouders, om wie zij langdurig en heftig rouwt. We spreken uiteraard vaak over de uitwerking van het oorlogsverleden van haar vader, de onzekerheden over haar solidariteit met beide ouders en de onzekerheid over wie zij zelf is, wat er goed en fout is aan haar. Haar opvattingen staan ondubbelzinnig tegenover die van haar vader, maar het gevoel als zijn kind niet goed te zijn op een voor haarzelf onduidelijke manier heeft haar nooit echt verlaten.

Zij werkt serieus in de analyse, lijkt dat ook open te doen, maar toch houd ik zelf vaak een buitengesloten gevoel.

In het zesde analysejaar komt er opnieuw een periode van weerstand, ze verzuimt uren om weinig indrukwekkende redenen, blijkt bang te zijn dat ik de analyse zal stoppen omdat er met haar niets te beginnen is, vindt zelf dat het allemaal zo lang duurt en uiteindelijk stuiten we opnieuw op het gevoel niet goed te zijn, taai en verborgen. In de maanden die volgen word ik degene die haar vader beschuldigt en zij gaat hem fel verdedigen. Ik kom in die positie van beschuldiger terecht nadat ik een aantal keren simpel en duidelijk de negatieve feiten over haar vader memoreer en met moeite komen we uit de patstelling van beschuldiging en verdediging door ruimte te maken voor de onduidelijkheid over hem waarin zijzelf altijd is blijven zitten. (Onmiddellijk na zijn dood is zij zijn dossier bij justitie gaan inzien, maar tot zijn dood is de discussie met hem altijd op zijn best defensief gebleven.) Zij gaat haar zoontje inschrijven bij een voetbalclub en als zij van iemand hoort dat er veel joden op die club zitten, merkt zij tot haar grote opluchting dat zij daar niet gespannen van wordt. Zij kan denken: 'Nou en, mijn vader, dat ben ik niet.' De door haar gevoelde noodzaak om, wanneer de oorlog maar ter sprake komt altijd stelling te moeten nemen, de ene keer om hem te verdedigen, de andere keer om hem aan te vallen, gaat

wegvallen. Zij verdraagt geweld op de televisie beter, maar wanneer zij zich de verbaal agressieve grapjes van haar vader herinnert, komt zij opnieuw in een krampachtige weerstand. Ze reageert zeer geïrriteerd, weet niet hoe ze verder moet met de analyse maar mist mij ook in het weekend. Alles valt haar zwaar, ze heeft het gevoel er alleen voor te staan. Gezamenlijk kunnen we dat in verband brengen met de periode na de ontdekking van het gezinsgeheim en ze verdraagt de duiding dat het zwichten voor zijn intimidatie een gevoel van medeplichtigheid geeft. Haar humor keert weer terug, ze noemt zichzelf een nurkse dame met traumakramp en een week later meldt ze dat het kwartje is gevallen. Ze kan over haar vader denken: hij had het niet moeten doen, zonder verdere toevoegingen. Tot dan kwam er altijd iets achter in de vorm van een verzachtende omstandigheid (de invloed van zijn vader) of haar zelfbeschuldiging dat zij niet over haar ouders mocht oordelen. Dan haalt zij iets op wat ik zelf was vergeten. 'Weet u nog dat ik vertelde over dat artikel van dat Duitse psychiatersechtpaar, waarin gezegd werd dat kinderen zelf schuldig waren als ze geen positie kozen tegen wat hun ouders gedaan hadden? Ik vond dat verhelderend, maar u was het er niet mee eens.' Geleidelijk aan dringt het weer tot me door. Beschaamd gaf ik toe het daar nu wel mee eens te zijn. Ik was destijds zozeer onder de indruk geweest van haar onschuld als naoorlogs kind, dat ik van welke vorm van schuld dan ook niet had willen weten. Zijzelf was in haar zoektocht naar eigen goed en fout genuanceerder geweest en in plaats van haar daarin te steunen had ik haar voor de voeten gelopen. Zo kun je als analysant in de war raken wanneer een al te ijverige analyticus het voor je gaat opnemen. Misbruik van afhankelijkheid.

In dit voorbeeld is mijn reactie van goedbedoelde overheersing bepaald niet onvermijdelijk geweest, dat is achteraf duidelijk te zien. Maar het is altijd gemakkelijker om zoiets achteraf vast te stellen. Hoeveel overheersing, al dan niet goedbedoeld, zou er ongemerkt passeren, bij mij en bij andere analytici?

Een vierde antwoord op de themavraag: *de analyticus wil niet weten dat hij zich in de analyse onvermijdelijk laat leiden door eigen hartstochten, tijdelijk blind voor de belangen van de analysant, waardoor het analytisch proces schade oploopt.*

Besluit

Ik wil tot slot met u overzien wat de vier antwoorden inhouden:

1. We moeten kunnen opereren zonder de steun van de autoriteit van de analyse en we moeten kunnen afzien van onze eigen vertrouwde ideeën over de analysant.
2. We moeten ons los kunnen maken uit wat we samen met de analysant voor waar houden.
3. We moeten ons los kunnen maken uit de sfeer van wederzijdse betrokkenheid met onze analysant.

4. We moeten verdragen dat we niet alleen de analysant niet zonder meer veiligheid kunnen bieden, maar dat we ook geregeld het analytische werk onnodig actief belemmeren en onveilig maken.

Ik weet niet of deze conclusies u aanstaan, als u het er al mee eens bent. Ze zijn niet comfortabel, maar dat kan ook niet als we ons bezighouden met het opzoeken van grenzen, en dat is wat ik geprobeerd heb te doen.

Ik wil eindigen met een aanmoediging uit vooranalytische tijden. Ik trof hem aan in een lied van Schumann op een gedicht van Goethe, *Freisinn* geheten. Het is gecomponeerd kort voordat Freud werd geboren.

Lasst mich nur auf meinem Sattel gelten!
Bleibt in euren Hütten, euren Zelten!
Und ich reite froh in alle Ferne
Über meiner Mütze nur die Sterne.

Literatuur

Atwood, G., en R. Stolorow (1984), *Structures of Subjectivity: Explorations in Psychoanalytic Phenomenology*. The Analytic Press, Hillsdale.

Freud, W.E. (1987), *Die Freuds und die Burlingtons in der Berggasse: Persönliche Erinnerungen*. Sigmund Freud House Bulletin Vol.11/No.1.

Green, A. (1993), Discussion of 'The inner experiences of the analyst'. *International Journal of Psycho-Analysis* 74, p. 1131-1136.

Spanjaard, J. (1980), *Mondelinge mededeling*.

Winnicott, D.W. (1960), Ego distortions in terms of true and false self. In: D.W. Winnicott, *The maturational processes and the facilitating environment* (1990). Karnac Books, Londen, p. 140-152.

Winnicott, D.W. (1971), *Playing and reality*. Tavistock Publications, Londen.

Summary

The question addressed in this paper is: 'What does the analyst not want to know?' Each of the four answers given is critical of the analyst's inclination to cling to fixed ideas about what is beneficial to the patient. The answers are given in terms of the use of authorized analytic knowledge, the sharing of opinions between analyst and patient, the creation of mutual involvement, and the illusion of safety.